

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ГАПОНЕНКО Віра Анатоліївна

УДК 321.7

**КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕДУМОВ
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор політичних наук, професор
НОВАКОВА Олена Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор
кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
ВОНСОВИЧ Сергій Геннадійович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
доцент кафедри політології та філософії;

доктор політичних наук, професор
ДЕМ'ЯНЕНКО Борис Леонідович,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
декан факультету історичної і
соціально-психологічної освіти;

доктор політичних наук, професор
ЗЕЛЕНЬКО Галина Іванівна,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
завідувач відділу теоретичних
та прикладних проблем політології.

Захист відбудеться 28 грудня 2020 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 26 листопада 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Я. Волянчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Демократизація політичної системи та її інституційної складової – це складний, багатоаспектний, безперервний процес, що має глобальний масштаб, а тому перебуває в центрі уваги політичних наук. Це зумовлює виникнення низки суперечностей щодо її сутності, закономірностей, особливостей у світовому та національному вимірі, а також потребує узагальнення теоретичних і прикладних аспектів проблематики в умовах мінливого політичного середовища. Актуальним є питання про можливості та механізми стимулювання процесів демократизації шляхом інституційного дизайну, оптимізації функціонування політичних інститутів, пошуку передумов становлення та функціонування демократії.

Новітнім предметом осмислення процесів демократизації інституційної системи справедливо вважаються трансформації політичних інститутів у пострадянських державах, що забезпечили значний фактичний матеріал для аналізу специфіки політичного транзиту в межах «четвертої» хвилі демократизації. Ці процеси засвідчили нелінійність демократичних переходів, сприяли переосмисленню класичних закономірностей транзитології та уявлення про необхідні для демократизації чинники об'єктивного соціально-економічного характеру, продемонстрували ймовірність тривалого переходу, наявність суперечливих паралельних процесів у структурі демократизації, що зумовлюють явище гібридного політичного режиму, «подвійної» інституціоналізації або редемократизації. Відтак, посилюється роль наукових розробок щодо механізмів комплексного реформування, прискорення консолідації демократії загалом, а не лише конкретної галузі. Сьогодні існують вагомні підстави для вивчення особливостей вітчизняного досвіду формування передумов демократизації шляхом зіставлення ідеальних і реальних умов соціокультурного середовища в контексті пошуку інструментів подолання інституційної невизначеності та виходу з «пастки» гібридності.

В українському суспільстві відбувається постійне коливання між демократичним та авторитарним характером політичної системи, не спостерігається стійкого й незворотного формування як чинників демократичного транзиту, так і передумов авторитаризму. Як наслідок, періодично відбувається поглиблення інституційної ентропії, посилення антагонізму формальних і неформальних інститутів, загострення соціальних суперечностей тощо. Окреслені питання доволі ґрунтовно розроблені зарубіжними (С. Гантінгтон, Ш. Ейзенштадт, Р. Інґлґарт, Д. Норт, Р. Патнем, В. Полтерович, А. Пшеворські, Дж. Сарторі та інші) та вітчизняними (О. Бабкіна, М. Головатий, В. Горбатенко, Г. Зеленько, М. Кармазіна, А. Колодій, К. Лавренова, Н. Латигіна, Ю. Мацієвський, С. Наумкіна, О. Новакова, М. Остапенко, В. Смолянюк, О. Стойко, М. Розумний, А. Романюк, В. Тімашова, Ю. Шайгородський, М. Шульгата інші) науковцями.

Однак поглиблення та узагальнення потребує низка теоретичних проблем. Зокрема, розгляд провідних напрямів дослідження демократизації

сприяє розумінню передумов окремих її складових, уточненню категорій і понять – розкриттю різних аспектів демократизації. Осмислення у предметі дослідження як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників демократизації, їх взаємообумовлюючого впливу дає змогу уникнути суперечок навколо того, що є первинним – поведінка індивіда чи інституційне середовище. Формулювання конкретних рекомендацій щодо оптимізації функціонування інституційної системи обґрунтовує відхід від песимістичних висновків щодо перспектив демократизації в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за основним науковим напрямом університету «Дослідження проблем гуманітарних наук», в рамках якого розробляється тема: «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії» (протокол № 1 від 26 січня 2017 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 27 грудня 2018 р.).

Метою дослідження є концептуалізація інституційних передумов демократизації політичної системи України на сучасному етапі.

Мета дослідження визначила постановку та розв'язання низки **завдань**:

- узагальнити та систематизувати існуючі теоретичні підходи до осмислення передумов демократизації інституційної системи;
- конкретизувати основні поняття теорії демократизації, зокрема інституційної системи, передумов демократичного характеру її конституювання, розвитку та функціонування;
- обґрунтувати методологію дослідження та доцільність тривимірного моделювання системної концепції передумов демократизації;
- розкрити теоретичні передумови становлення демократичної інституційної системи;
- визначити специфіку формування передумов становлення демократії в Україні;
- виявити чинники інституційного розвитку, стабілізації політичної системи та демократичного характеру організаційних взаємозв'язків;
- з'ясувати особливості інституційної динаміки в Україні в контексті перспектив подолання нестабільності та забезпечення демократичного ізоморфізму;
- окреслити детермінанти ефективного функціонування демократичної політичної системи;
- вивчити специфіку практичної реалізації принципів демократії в Україні в умовах гібридності політичного режиму;
- обґрунтувати загальні ознаки концептуальної моделі передумов демократизації інституційної системи, розкрити їхні взаємозв'язки та взаємозалежності;
- сформулювати рекомендації щодо сприяння формуванню інституційних передумов демократизації.

Об'єктом дослідження є демократизація політичної системи.

Предмет дослідження – концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних підходів та методів, які забезпечили єдність гносеологічного, соціально-філософського та політологічного аналізу формування, розвитку та функціонування системи інститутів демократії. Це аналіз і синтез, абстрагування, порівняння, інтерпретація, узагальнення та концептуалізація, що забезпечує комплексність, обґрунтованість, достовірність об'єктивність і всебічність дослідження сукупності інституційних передумов демократизації політичної системи сучасної України. Висновки дисертації сформульовані завдяки поглибленню та поєднанню основних засад транзитологічної, системної та неінституційної концепцій.

Основу аналізу складає комплекс методологічних підходів, зокрема: 1) *синергетичний* (акцентує увагу на потребі саморозвитку, самовдосконалення політичної системи, що здатна в точках біфуркації еволюціонувати без зміни системи інститутів загалом); 2) *історичний* (розкриває основні етапи становлення та еволюції інституційної системи, її соціокультурну зумовленість); 3) *ціннісний* (осмислення місця ідейно-світоглядних аспектів у структурі нормативних передумов функціонування політичної системи); 4) *системний* (розгляд політичних інститутів як комплексу взаємопов'язаних елементів, взаємовпливу економічних, політичних, соціальних і духовних детермінант); 5) *діалектичний* (аналіз процесів демократизації в контексті розвитку політичних інститутів, закономірної зміни їх форм і станів шляхом адаптації до зовнішнього середовища, через взаємний вплив і перехід структурних елементів формування та трансформації інституційної системи); 6) *соціологічний* (обґрунтування соціальної обумовленості ефективності політичної системи); 7) *порівняльний* (виявлення загальних та особливих закономірностей функціонування політичних інститутів у різних соціокультурних умовах).

Серед *емпіричних методів* дослідження, реалізованих у дисертації: метод моделювання, теорія ігор, аналіз документів, у тому числі контент-аналіз статутів і сайтів політичних партій. Емпіричною основою дослідження стали експертні доповіді й фахові дискусії Національного інституту стратегічних досліджень, Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, моніторинги Інституту соціології НАН України. У роботі застосовано офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, ВГО «Комітет виборців України», Міжнародної Організації виборчих систем (IFES), індекси демократизації, зокрема Міжнародної неурядової правозахисної організації «Freedom House», Т. Ванханена, Фонда Bertelsmann, Transparency International, Всесвітнього банку, Світового огляду цінностей (World Values Survey), а також результати соціологічних досліджень.

Наукова новизна отриманих результатів обумовлена як сукупністю поставлених завдань дослідження, так і засобами їх розв'язання. Здійснено

комплексне політологічне дослідження процесів демократизації політичної системи та розроблено концептуальну модель інституційних передумов демократизації.

Вперше:

- типологізовано чинники демократизації за критеріями основних аспектів її тлумачення та структури політичного інституту, що сприяє конструктивному застосуванню провідних наукових теорій із метою вирішення суперечностей щодо етапності, пріоритетної сфери та напрямів інституційного реформування до пострадянських реалій паралельного формування ціннісно-нормативних, організаційних та процесуальних передумов демократизації;

- запропоновано концептуальне осмислення передумов демократизації, що розкриває об'єктивні та суб'єктивні нормативні, організаційні та процесуальні чинники становлення, розвитку й функціонування інституційної системи. До базових передумов становлення демократичних інститутів віднесено відповідність ціннісним орієнтаціям, соціокультурному середовищу (конгруентність, легітимність), до чинників збалансованого розвитку – здатність до забезпечення рівноваги, саморозвитку, мирного вирішення суспільних суперечностей, до детермінант ефективності – наявність конструктивних взаємозв'язків між всіма сферами, рівнями, відповідність неформальних інститутів формальним (демократичний ізоморфізм);

- встановлено та обґрунтовано наявність колоподібних взаємозв'язків між передумовами демократизації, що дає змогу виділити три кластери чинників і сфокусувати увагу на ключових ознаках демократичної інституційної системи (зрілості, рівновазі, ефективності) та розкрити механізм їхнього впливу на демократизацію шляхом постійного стимулювання одне одного;

- виокремлено специфіку передумов гібридності вітчизняної інституційної системи шляхом зіставлення зі загальними чинниками демократизації та системними закономірностями. Зокрема поступовість трактована як зволікання, конгруентність більшою мірою проявляється як стереотипізація, динаміка – як циклічність, рівновага – як ситуативне балансування, стабільність – як стагнація, конкуренція формальних і неформальних інститутів – як нівелюючий вплив стосовно перших, що дає підстави стверджувати наявність прихованого потенціалу еволюції гібридності у демократію.

Поглиблено:

- методологію дослідження процесів демократизації політичної системи шляхом поєднання транзитологічної, неоінституційної та системної парадигм, використання предметного моделювання в трьох площинах: на рівні всієї політичної системи в історичній перспективі; інституційних сфер; складових конкретного політичного інституту. У такий спосіб досягнуто мети тривимірного аналізу інституційної системи та розкрито особливості становлення політичних інститутів із застосуванням теорії трансформації, їхньої динаміки через методологічний інструментарій неоінституціоналізму, а

також їхнього функціонування шляхом використання основ системного та синергетичного методів;

- розуміння досягнень і прорахунків становлення інституційної системи України завдяки порівнянню теоретичних передумов демократизації та вітчизняних реалій. Останні свідчать про надмірну увагу формальним аспектам демократизації, ентропію старих і нових інститутів і цінностей внаслідок форсованого руйнування організаційної складової інституційної системи на противагу зволіканню в реформуванні процесуальних аспектів;

- визначення механізмів і закономірностей інституційної динаміки завдяки застосуванню теорій інституційної невизначеності, ізоморфізму, колії залежності (інституційної пастки) до осмислення сучасних політичних процесів в Україні на основі виявлення повторюваних явищ і загальних закономірностей балансування між авторитаризмом і демократією, що дозволило відстежити основні тенденції інституційних змін, які пов'язані зі збільшенням амплітуди відхилення від гібридності як у позитивні, так і негативні значення, констатувати їх циклічний характер, відсутність якісних фундаментальних зрушень всієї інституційної системи, довести завершення гібридної інституціоналізації в нашій державі на противагу поширеному уявленню про незавершену демократичну інституціоналізацію;

Отримали подальшого розвитку:

- положення про сутність інституційної системи як сукупність взаємопов'язаних елементів (правил, організацій, процедур), що обмежують політичну поведінку, забезпечують стабільність, адаптацію до змін середовища та ефективність політичної системи, а також про її складові (формальні і неформальні) та сфери функціонування (державні, партійно-електоральні, громадські). Звертається увага на розмиті межі, взаємозалежність між названими елементами, що доводить роль передумов інституційної зрілості, рівноваги та ефективності лише в комплексі взаємозв'язків;

- концептуалізація поняття «інституційні передумови» завдяки акценту на можливості цілеспрямованого впливу на їх формування, на відміну від чинників, що мають об'єктивний характер, як сукупності норм та цінностей, організацій та взаємозв'язків між ними, механізмів політичного лідерства та участі, що зумовлюють характер формулювання правил, стабілізації системи, виконання своїх функцій політичними інститутами;

- поглиблення теоретичної розробки встановлення особливостей демократичної інституційної динаміки як еволюційного процесу досягнення рівноваги політичної системи, зокрема здатність до постійного саморозвитку демократичних інститутів за непорушності конституційно-правового режиму загалом, формування відкритих формальних процедур і правил політичної взаємодії на засадах партнерських контрактних відносин, високого рівня довіри;

- аналіз ролі неформальних аспектів передумов демократизації в Україні завдяки класифікації за критеріями характеру їх впливу на процеси демократизації та взаємодії з формальними. Виокремлено неформальні

інститути, що здатні сприяти ефективному функціонуванню формальних шляхом деталізації їхньої діяльності, адаптації до реалій багатоманітного політичного життя; а також ті, що мають позитивний потенціал демократизації, але в умовах нормативного вакууму, спонтанного формування використовують деструктивні методи. Водночас констатовано наявність неформальних практик, що дають змогу обходити формальні інститути, змінювати їх, не руйнуючи інституційну систему загалом, а також таких практик, що принципово суперечать демократичним формальним інститутам, зводять нанівець їхній позитивний потенціал, унеможливають ефективне функціонування. Це дозволило зосередити увагу на механізмах оптимізації їхнього функціонування: сприяння подальшому утвердженню в політичній практиці допоміжних, легалізації та визначенню прийнятних форм акомодацийних, створення дієвих конкурентних альтернатив деструктивних інститутів;

- рекомендації стосовно оптимізації функціонування інституційної системи України, що були структуровані за стратегіями, векторами та напрямками відповідно до формування певної групи передумов, серед яких найзагальнішими є увага до неформальних норм, організацій та практик.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. На науково-світоглядному потенціалі авторської концепції положення і висновки дисертації продовжують розвивати ідеї про інституційні передумови демократизації політичної системи загалом та української зокрема. До подальшої наукової дискусії запропоновані погляди на демократизацію як перманентний процес утвердження правил, самовдосконалення політичних інститутів, застосування механізмів досягнення суспільного консенсусу, а також на теоретичний конструкт інституційної системи як єдності нормативних, організаційних і процесуальних елементів, що формують складну тривимірну систему взаємозв'язків.

З'ясовані особливості, закономірності й тенденції інституційної динаміки в Україні можуть бути використані для подальшого аналізу ефективності політичної системи та трансформаційних процесів в контексті розуміння гібридності як окремого різновиду політичного режиму, що за своїми передумовами все ж тяжіє до демократії більше, ніж до авторитаризму. Розвиваючи положення системної теорії про «закон маятника», у подальших розробках прояви гібридності інституційної системи можна розглянути як ознаку тимчасового відхилення від норми, що є основою для оптимістичних оцінок завершення інституціоналізації демократії в нашій державі, оскільки атрибутом будь-якої системи є прагнення до встановлення рівноваги. Такий підхід налаштований на аналіз перехідних процесів у довгостроковій перспективі. Окреслені критерії передумов демократизації поглиблюють аналіз гібридності політичного режиму, акцентуючи увагу на механізмах подолання перешкод демократизації, чим сприяють визначенню подальшої траєкторії політичних трансформацій вітчизняної інституційної системи, прогнозуванню результатів і наслідків реформ.

У політико-практичній площині положення дисертації сприяють розумінню завдань, виробленню стратегій та рекомендацій щодо інституційного реформування, перспектив модернізації політичної системи загалом. Запропоновані пріоритети оптимізації функціонування політичних інститутів можуть слугувати основними принципами уточнення, узгодження та деталізації нормативно-правової бази, заходів із формування демократичних цінностей українського суспільства, забезпечення каналів симетричної комунікації, спрощення та стандартизації демократичних процедур.

Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі в закладах вищої освіти, зокрема при розробці курсів «Політичні інститути і процеси», «Загальна теорія політики», «Політична модернізація», «Сучасна зарубіжна політологія», «Проблеми демократії та демократизації», галузевих спецкурсів із проблем модернізаційних стратегій транзитних суспільств.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертації отримані автором самостійно. У колективній монографії «Адаптація національного законодавства відповідно до угоди про асоціацію з Європейським Союзом» (Київ, 2019) – особистим внеском здобувача є аналіз політичного консенсусу як платформи сталого розвитку (0,5 д.а. зі загального обсягу 28,25 д.а. наукової статті у співавторстві з колективом авторів за редакцією О. В. Кузьменко).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дослідження обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, низці науково-практичних та науково-теоретичних конференцій, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції і політичні реалії (Ужгород, 2–3 жовтня 2009 р.), П'ятих Курасівських читаннях «Політичний простір України: регіональні виміри» (Київ, 6 жовтня 2009 р.), Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету» (Київ, 21–22 квітня 2010 р., 21–22 квітня 2011 р., 18–19 квітня 2012 р., 25–26 квітня 2017 р., 26–27 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація та соціальна адаптація особистості» (Київ, 14 травня 2010 р.); Шостих Курасівських читаннях «Виборча система в Україні: теоретичні виміри і суспільні реалії» (Київ, 7 жовтня 2010 р.), V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державне управління: стратегія і тактика формування сучасного фахівця» (Київ, 29 жовтня 2010 р.); Науково-практичній конференції «Інститут президентства в Україні й зарубіжних країнах: становлення, розвиток та сучасні тенденції» (Київ, 25 листопада 2010 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: формування міжкультурної комунікації» (Київ, 24 травня 2011 р.), Круглого столу «Політичний режим і народовладдя в Україні» (Київ, 26 травня 2011 р.), Науково-практичній конференції «Ідеологія в сучасному світі» (Київ, 19–20 жовтня 2011 р.); Сьомих Курасівських читаннях «Політична модернізація в Україні: перспективи та ризики» (Київ, 4 жовтня 2011 р.), VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державне управління та місцеве

самоврядування в контексті європейської інтеграції» (Київ, 17 листопада 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку» (Київ, 24-25 листопада 2011 р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: європейський вектор розвитку» (Київ, 23 травня 2012 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова держава та демократичне суспільство» (Київ, 14 квітня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Європейський вимір реформування публічного управління в Україні» (Київ, 24 листопада 2016 р.); XIII Жовтневих читаннях «Революції в політичній історії України» (Київ, 10 жовтня 2017 р.), Круглого столу «Європейський вимір соціальної безпеки: інструменти, проблеми, практика» (Маріуполь, 21 червня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу» (Київ, 15 березня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу» (Харків, 11 квітня 2019 р.); IX Міжнародній науковій конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: проблеми миру та ненасильства в змінах глобального порядку» (Запоріжжя, 12 квітня 2019 р.), International Scientific Conference «The Days of Science of the Faculty of Philosophy», (Зелена Гора, Польща, April 23–24, 2019, April 22–23, 2020); Міжнародній науковій конференції «Тринадцяті юридичні читання. Українська державність крізь призму часу» (Київ, 24–25 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення механізму публічного управління розвитком територій як пріоритет державної політики децентралізації» (Житомир, 20 листопада 2019 р.), XVIII Міжнародній науково-практичній конференції «Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології» (Київ, 19-20 вересня 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Медіаосвіта як інструмент розвитку громадянського суспільства в Україні» (Маріуполь, 28 листопада 2019 р.), Міжнародній науково-практичній інтернет конференції «Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального» (Київ, 31 березня 2020 р.); Звітній науково-практичній конференції «Проблеми розвитку демократичної державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств (політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти)» (Київ, 28 листопада 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 47 одноосібних наукових працях, з них: одноосібна монографія (16,33 д.а.), розділ у колективній монографії (0,5 д.а.), 11 статей в наукових фахових виданнях України, 9 – у зарубіжних фахових виданнях і виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, а також 25 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати.

Структура дисертації. Дисертація є завершеним дослідженням, що складається з анотації, вступу, п'яти розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 441 сторінку, основний зміст – 328 сторінок, список використаних джерел включає 637 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано вибір теми дослідження, зв'язок роботи з науковими планами і темами, визначено мету й завдання, обґрунтовано методологію дослідження, наукову новизну, особистий внесок здобувача, теоретичне й практичне значення отриманих результатів, представлено дані про апробацію дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі – «Теоретико-методологічні засади аналізу демократизації політичної системи»** – проаналізовано історію та сучасний стан дослідження передумов демократизації політичної системи, визначено невирішені аспекти проблематики, концептуалізовано основні поняття, окреслено методологічний інструментарій.

У *підрозділі 1.1. – «Основні напрями дослідження демократизації політичної системи»* – проаналізовано еволюцію демократичних ідей, що дозволило звернути увагу на необхідні мінімальні атрибути демократії, характерні всім етапам історичного розвитку, зокрема верховенство права, юридична рівність, мажоритаризм.

Наведено авторську класифікацію сучасних досліджень демократії за критерієм пріоритетних передумов демократизації політичних інститутів. Виокремлено, по-перше, теорії чинників становлення демократичної системи та особливостей інституційного середовища (транзитологія, модернізація), по-друге, концепції детермінант інституційної динаміки та системних взаємозв'язків (системні, синергетичні, неінституційні), по-третє, передумов впровадження демократичних принципів у політичну практику шляхом застосування демократичних методів і процедур, забезпечення гарантій їхнього збереження. Розглянуто основні концепції обґрунтування пріоритетного значення певного політичного інституту або сфери в процесі демократизації політичної системи. Це дало змогу виявити складові предмету дослідження та зв'язати його до державних, громадських та партійно-електоральних передумов демократизації.

Обґрунтовано на основі аналізу джерельної бази необхідність узагальнення інституційних передумов демократизації в межах єдиної моделі та систематизації попередніх висновків щодо становлення, розвитку та функціонування політичних інститутів в контексті поточних політичних подій в Україні, подальшої теоретичної розробки методології аналізу процесів демократизації, визначення критеріїв демократичного політичного інституту, виключення теоретичних суперечок щодо доцільності й перспективності подальшої демократизації в Україні.

У підрозділі 1.2. – «Концептуальні аспекти вивчення демократизації політичних інститутів» – визначено основні поняття дослідження. Обґрунтовано широкий підхід до концепту «демократизація», що охоплює не лише режимну, але й нормативну та організаційну складові політичної системи. Її складовими є процеси формування демократичних цінностей та правил гри, забезпечення системи ефективних організаційних зв'язків, створення механізмів для постійного самовідтворення демократії. Розмежовано поняття «демократизації» та «інституціоналізації», «трансформації», «модернізації». Названі процеси не обов'язково мають демократичне спрямування, тому не можуть ототожнюватись із демократизацією. Водночас, якщо йдеться про «інституціоналізацію демократії» або «демократичну трансформацію», то ці концепти є аналогом «демократизації» у межах різних теоретичних підходів.

Узагальнено існуючі в науковій літературі тлумачення демократизації, що зводяться до трьох підходів, а саме як формування демократичних цінностей, як функціонування демократичних організацій або як реалізація демократичних принципів на практиці. Обґрунтовано можливість їх розгляду як складових елементів демократизації, поєднання яких дає змогу забезпечити комплексність аналізу передумов демократизації. Встановлено, що на відміну від лінійної логіки демократизації в західноєвропейських державах (формування демократичних норм та відносин, що є основою інституціоналізації відповідних інститутів і лише згодом - відпрацювання політичних практик), в умовах «нових» демократій через прискорену демократизацію складові цього процесу відбуваються паралельно, коли окремі елементи інституціоналізації та трансформації переплітаються, у сукупності зумовлюючи певний результат демократичних перетворень.

Політичні інститути розглянуто як систему взаємозв'язків. Відповідно визначено сутність, ознаки та структуру інституційної системи (сукупності політичних інститутів та взаємозв'язків між ними, що є частиною політичної системи). Структуру інституційної системи охарактеризовано на загальнометодологічному, типологічному та локальному рівні. Як і окремий інститут, їх система охоплює правила, організації та процедури. Залежно від інституційної сфери вона містить державні, партійно-електоральні (проміжні) та громадські елементи. Відповідно до способу утвердження – формальні та неформальні аспекти.

Завдяки акценту на поєднанні різних підходів до передумов, аспектів демократизації та складових інституційної системи, уточнено та концептуалізовано поняття «передумови демократизації» як сукупність суб'єктивних й об'єктивних, конструктивних і деструктивних, формальних і неформальних правил, організацій та процедур, покликаних забезпечити становлення, стабілізацію та функціонування всіх складових політичної системи на засадах правового та інституційного закріплення принципів народного суверенітету, мажоритаризму, виборності представників органів державної влади, представництва інтересів, конкурентності, плюралізму, відкритості, політичної участі.

У підрозділі 1.3. – «Методи дослідження передумов демократизації інституційної системи» – окреслюється методологія дисертації. Розкрито міждисциплінарний характер проблематики передумов демократизації політичної системи, а також роль та особливості її політологічного аналізу. Визначено основні принципи дослідження для пошуку узагальненої моделі об'єктивних та суб'єктивних (поведінкових) підходів до передумов демократизації, визнання унікальності кожної національної інституційної системи, багатоваріантності та багатоаспектності процесів демократизації.

Уточнено поняття «концептуальна модель передумов демократизації» як узагальнення існуючих парадигм, теоретичних, методологічних та аксіологічних установок транзитологічної, неоінституційної та системної теорій. Вона базується на принципах унікальності політичних інститутів певного соціокультурного контексту, відсутності готових зразків інституційного реформування, що вказує на доцільність уникнення однозначних конфігурацій інституційного дизайну, визначення кінцевої мети інституційного реформування, акценту на взаємодії багатоманітних змінних у процесі еволюційного розвитку політичних інститутів.

Завдяки аналізу переваг і недоліків провідних сучасних парадигм доведено необхідність поєднання методології транзитології, неоінституціоналізму та системного підходу. Перша парадигма зумовлює об'єкт дослідження й сприяє розгляду демократії як процесу постійної еволюції політичної системи, що має певні зовнішні стимули, етапи та закономірності. Друга – передбачає визначальний вплив політичних інститутів на поведінку політичних акторів, а тому й процеси демократизації. Третя – вказує на необхідність злагодженої роботи всіх політичних інститутів як єдиного цілого. Обґрунтовано застосування тривимірного моделювання: на етапі становлення інституційної системи, її розвитку та функціонування, інституційних чинників демократизації політичної системи у вертикальному (на рівні державних, партійно-електоральних та громадських інститутів) і горизонтальному (як нормативної, організаційної чи процесуальної складової) зрізі.

Конкретизуються згадані методологічні засади шляхом характеристики загальнофілософських принципів (дедукції, абстрагування, синтезу, операціоналізації понять, діалектики, порівняння), наукових підходів (історичного, діяльнісного, інституціоналістського, культурно-цивілізаційного, ціннісного, соціологічного), спеціальних методик (аналізу документів, теорії раціонального вибору, прогнозування, графічного методу, кластерного аналізу).

У другому розділі – «Інституційні передумови становлення демократичної політичної системи» – розкрито сутність, основні різновиди, параметри, а також вітчизняну специфіку інституційних чинників демократизації на етапі їхнього становлення.

У підрозділі 2.1. – «Чинники формування демократичних правил» – визначено критерії формулювання демократичних правил, визначення та інтеріоризації нових політичних норм, формування демократичних цінностей. Відповідно до послідовності цього процесу передумови інституційної зрілості

поділяються на середовищні, нормативні та ціннісні детермінанти. Середовищні передумови тлумачаться як об'єктивні економічні (високий рівень індустріального й економічного розвитку, урбанізації, масових комунікацій, ринкова, конкурентна економічна система), соціальні (наявність середнього класу, розвинутий соціальний капітал, високий рівень освіти), культурні (переважання демократичних цінностей, демократична політична культура, толерантність до інакомислення, плюралізм думок та поглядів) та геополітичні (членство в міжнародних організаціях, міжнародна допомога) стимули функціонування інституційної системи, що зумовлюють сам факт демократичного вибору певної держави. Критерії демократичного середовища узагальненні поняттям «зрілості політичних інститутів», своєчасності впровадження певних правил і норм поведінки, відсутності штучного тиску на дотримання встановлених правил.

Нормативні передумови визначають особливості зовнішньої мотивації підпорядкування правилам, що зводяться до низки факторів, зокрема темпів реформування, вибору стратегії, моделі, ініціатора демократизації. Обґрунтовано переваги градуалізму, лінійної кооперативної моделі реформування «згори» як стратегій, що дають змогу акумулювати більшу кількість ресурсів для погашення трансакційних витрат і часу для адаптації суспільства до нових норм, забезпечення продуманих і поетапних змін, коригувати стратегії інституційного реформування на проміжних етапах їхнього впровадження, випереджуючи інституційні пастки та конфлікти. Показниками наявності відповідних передумов вважаємо досягнення стабільності законодавства, неухильне дотримання процедури змін. Обґрунтовується доцільність реформаторського процесу затвердження інституційних змін, що на противагу пактовому, відповідає вимозі контрактності та взаємовигідності відносин. Розширюється уявлення про неформальну нормативну складову інституційного дизайну, відзначається роль директив, інструкцій, неписаних правил регламентації діяльності органів державної влади, необхідність кореляції нормотворчості та нормозастосування.

Ціннісні передумови обумовлюють визначення змісту правил та внутрішньої мотивації їх дотримання, що часто розуміється як консолідована або завершена демократизація. Критеріями їх наявності є безособовий характер норм, їх пріоритет над інтересами й прагненнями різних соціальних груп, відповідність ціннісним орієнтаціям переважної частини суспільства, підтримка з боку громадськості (раціональний тип легітимності), узгодженість норм із соціокультурним середовищем, врахування регіональних та національних особливостей функціонування політичних інститутів, внутрішній характер мотивації підпорядкування правилам. Ціннісні передумови демократизації складають основу політичної інституціоналізації та консолідації.

Підрозділ 2.2. – «Особливості становлення інституційної системи в Україні» – описує слабку інституційну зрілість, фасадний характер норм та неконгруентність цінностей, основні суперечності демократизації інституційної системи. Відзначено проєкційний характер конституційного процесу, ентропію

старих і нових політичних інститутів, випередження правовою інституціоналізацією політичної, недоліки дотримання правової процедури законотворчості, що поступається політичній доцільності, маніпулювання елементами інституційного дизайну в інтересах сильних політичних гравців.

Обґрунтовано слабкість середовищних передумов становлення демократії в Україні. Їх історичні аспекти характеризуються жорсткою заідеологізованістю, соціальною «зрівнялівкою», закритістю політичної системи, а соціально-економічні - відсутністю досвіду ринкового господарювання, малою чисельністю середнього класу й прогресивної націонал-патріотичної частини політичної еліти. До позитивних чинників трансформацій віднесено усвідомлення елітою та масами системної кризи, неефективності радянського режиму, його вичерпаності в політичному та економічному сенсі, невідворотності інституційних змін.

Розкрито специфіку нормативних передумов, що зводиться до застосування стратегії градуалізму стосовно тривалості, але не трансформації старих інститутів, нездатності політичної еліти дотримуватись єдиного вектору політичного реформування та системності змін, пристосування суспільства до нових обставин шляхом ігнорування нових правил і використання старих практик. Конкурентна та пактова модель переходу зумовила поверхові, суперечливі зміни, продиктовані прагненням старої еліти зберегти вплив.

Доведено відсутність ціннісних передумов демократизації інституційної системи України у зв'язку з недовірою до політичних інститутів, персоналізованим характером легітимності, швидкою руйнацією старих інститутів, неефективністю нових, ідеологічним вакуумом, нормативною інфляцією, «неформальною» інституціоналізацією.

Проаналізовано особливості конституювання інституційного дизайну в Україні, зокрема дуалізм виконавчої влади, диспропорційність поділу влади на користь виконавчої гілки, суперечливість між повноваженнями вищих органів влади зумовлені відсутністю тривалого досвіду державного управління й сталих традицій врядування, неоднозначними оцінками історичних ідеалів. Обґрунтовано, що гетерогенність політичної культури українців доцільнішим робить парламентаризм як модель політичної системи, але за умови монобільшості, оскільки коаліційна конфігурація парламенту є доволі нестабільною. Констатовано суперечливе становлення демократії в Україні, незавершеність формування насамперед ціннісних чинників, консолідації та демократичної інституціоналізації, у результаті чого зовні існують всі атрибути нового порядку, проте всередині зберігаються старі відносини та процедури.

Третій розділ – «Чинники стабілізації демократії» – присвячений особливостям і критеріям демократичної інституційної динаміки, системно-синергетичним закономірностям підтримання рівноваги в умовах змін.

Підрозділ 3.1. – «Теоретичні підходи до вивчення інституційної динаміки та стабільності як передумов демократизації» – акцентує на передумовах забезпечення рівноваги політичних систем в умовах високого рівня мінливості,

ролі стабілізаційних, динамічних та ізоморфних чинників, що підтримують виконання встановлених правил, забезпечують незворотність і саморозвиток.

Розкрито необхідність досягнення балансу між постійністю й змінюваністю, створення засад демократичної траєкторії руху, імпульсів для сприятливого гістерезису, що є фундаментальними принципами функціонування будь-якої системи. Тяжіння політичної системи до стабілізації може стати причиною утвердження неефективних політичних інститутів та функціонування гібридних політичних режимів. Тому атрибутом демократизації є еволюція старих політичних інститутів відповідно до нових обставин, спадкоємність інституційного розвитку, здатність до мирного вирішення суспільних суперечностей, змінюваності на основі конкуренції політичних лідерів та їх ідей, а також стабільності завдяки згоді всіх сторін дотримуватись встановлених правил.

З огляду на це передумови усталеної демократизації розуміються як сукупність чинників самовідтворення правил у часі на організаційному рівні, сприяння стабільності та розвитку політичних інститутів за будь-яких обставин, еволюційному розвитку інституційної системи. Демократичний зміст передумов підтримання сталого інституційного порядку зводиться до саморозвитку відповідно до мінливих обставин і природної еволюції системи без гострих конфліктів і демонтажу фундаментальних принципів, завдяки партнерським взаємозв'язкам, відкритості, плюралізму, гнучкості політичних інститутів. Поєднання цих чинників розглядається в основі організаційної структури багатьох інститутів демократії, що характеризуються виборністю, колегіальністю, репрезентативністю, добровільністю, децентралізацією.

Встановлено, що стабілізація інституційної системи відбувається завдяки взаємозалежності її елементів, природного тяжіння до самозбереження й рівноваги. Комплементарність політичних інститутів зумовлює єдність системи, кумулятивність - ефект злагодженої роботи всіх її організацій, інерційність - рух інституційної системи у визначеному напрямі.

Демократичну динаміку визначено як встановлення інституційної рівноваги завдяки плюралізму (багатоваріантності та багатовекторності інституційного розвитку, що дає змогу маневрувати в умовах інституційної невизначеності, коригувати курс) та неупередженості (відсутності суб'єктивних стимулів реформування, штучного впливу на інституційну динаміку). Тому кращим варіантом інституційної динаміки вважається її саморозвиток, внаслідок успішного вкорінення, природного походження та конгруентності правил, що мінімізує наслідки інституційної невизначеності, забезпечує інерційність розвитку й досягнення кумулятивного ефекту.

Встановлено взаємозалежність всіх елементів інституційної системи завдяки ізоморфізму політичних інститутів. Вказано на залежність демократизації від наявності симетричних конструктивних взаємозв'язків у вертикальному та горизонтальному зрізі здійснення політики за формальними й неформальними правилами. Загальними тенденціями в забезпеченні такої

взаємодії є децентралізація, залучення опозиції та інститутів громадянського суспільства до забезпечення поділу влади, трипартизм, неокорпоративізм.

У підрозділі 3.2. – «Специфіка інституційних змін в Україні» – йдеться про чинники інституційного розвитку, що перешкоджають становленню як авторитаризму, так і демократії. Серед них відсутність сталих правил, стихійна адаптація системи до зовнішніх викликів, маневрування суб'єктів політики, їхня мімікрія, тяжіння політичних інститутів до збереження старої авторитарної форми, вкорінення в масовій свідомості недемократичних практик як свідчення імітаційного характеру перетворень. Відтак гібридна система дестабілізується за найменших проявів кризи, що дає змогу змінити розстановку політичних сил і створити нові правила взаємодії у відповідності до власних інтересів. Перманентне поверхове та показове реформування спрямоване на заспокоєння громадськості, подолання наслідків кризи.

Продемонстровано циклічний характер інституційних змін, зумовлених боротьбою основних політичних гравців за владу, на основі фіксації повторюваних явищ за логікою здійснення поверхових, здебільшого популістських реформ під тиском громадськості, розчарування населення та наростання хвиль незадоволення, що розкриває почергове відхилення від нульової точки гібридності інституційного розвитку до демократії та авторитаризму зі збільшенням амплітуди в обидва боки. Зростання рівня напруженості в суспільстві, масштабність й деструктивність неінституціоналізованих форм протесту свідчить про слабкість інституційних передумов підтримання демократизації.

Шляхом періодизації інституційного розвитку в Україні виокремлено зміст й особливості циклів динаміки політичних інститутів, пов'язаних із пріоритетом певного неформального механізму адаптації. Неопатримоніальний цикл характеризується формуванням фінансово-політичних груп, концентрації влади в руках Президента, зростання політичного впливу економічних еліт; олігархічний - наданням значних прерогатив саме пропрезидентським олігархічним колам за парламентську підтримку президентських рішень, клієнтелістський - конкуренцією між провладними та опозиційними олігархічними групами, непотичний - організаційним оформленням фінансово-політичних груп, набуттям ними самодостатності, злиття з політичним істеблшментом. Доведено, що вітчизняна практика взаємодії політичних інститутів не демонструє злагодженого партнерства, що перешкоджає встановленню інституційної рівноваги. Організаційна структура більшості політичних інститутів в Україні не забезпечує балансу стабільності й змінюваності. Взаємозв'язок елементів інституційного дизайну ілюструє деструктивний характер ізоморфізму, коли нестабільність однієї сфери перешкоджає врівноваженню інших. Авторитарний характер інерційності та ізоморфізму, відсутність комплементарного та неупередженого реформування, подвійна кумулятивність (наростання як позитивних, так і деструктивних явищ), деструктивний тип взаємодії формальних та неформальних інститутів зумовлює ситуативну рівновагу, утвердження гібридного режиму.

У четвертому розділі – «**Особливості функціональних детермінант сучасної політичної системи**» – визначаються основні умови імплементації демократичних правил у політичну практику, що залежить від наявності інституціоналізованого лідерства, конвенційної політичної участі, конструктивних неформальних механізмів політичної діяльності.

У підрозділі 4.1. – «*Передумови інституційної ефективності у демократизації політичної системи*» – здійснено їх концептуалізацію як процедур і механізмів застосування правил і дієвості організацій. Це передбачає наявність інструментів артикуляції соціальних вимог і запитів до влади, сприяння високому рівню політичної свідомості, створення організаційних обмежень від сваволі органів влади, каналів впливу громадськості на державні інститути. Також важливими є тактика, засоби і ресурси забезпечення інституційною системою демократичних принципів із метою попередження порушень встановлених правил у політичній діяльності, посилення мотивації суб'єктів політики до стандартизованих, повторюваних і передбачуваних дій.

На основі аналізу концепцій критики інститутів «постдемократичного» суспільства передумови інституційної ефективності процесів демократизації структуровано на елітарні (механізми подолання неефективності та непрофесійності демократичного правління, схильності до «зрівнялівки», придушення думки меншості), егалітарні (інструменти запобігання олігархізації та бюрократизації демократії) та неформальні. Вони спрямовані на забезпечення ефективності представницьких, прямих або неформальних процедур відповідно.

До елітарних передумов функціонування політичних інститутів належать професійність політичної еліти, інституціоналізоване лідерство, політична відповідальність, протидія популізму. Зміст елітарних чинників розкривається через механізми рекрутування й ротації політичної еліти, встановлення паритету між професійним та політичним складом органів влади, конструктивної опозиції, дотримання етичних норм. До ознак демократичної політичної еліти віднесено її фаховість, відкритість і конкурентність формування, конструктивний, системний, легітимний та легальний характер впливу контроліти. Інституціоналізоване демократичне лідерство концептуалізується як здатність ефективно управляти завдяки особистим рисам і цінностям, демократичним методам, виборності, відкритості, колегіальності прийняття рішень, звітності, наявності й впливовості опозиційних лідерів.

До егалітарних детермінант віднесено обмеження компетенції органів влади, плюралізм суб'єктів політики, відповідальність політичної участі, громадянську політичну культуру. Розкрито процесуальний аспект обмеження компетенції органів влади як пріоритету принципу колегіальності, завдяки дискусії та узгодженню різних позицій. Обґрунтовано, що основу демократії складає добровільна (не стимульована штучно), інституціоналізована (опосередкована) політична участь, тобто регулярна участь у виборах, членство в партіях та громадських об'єднаннях, застосування механізмів партійної

демократії, свідомого електорального вибору, а також легальних механізмів впливу на владу.

До важливих інструментів забезпечення балансу прямих та представницьких форм демократії віднесено пріоритет демократичних неформальних правил, що сприяють дотриманню встановлених норм, попередження розповсюдження деструктивних неформальних практик (корупції, клієнтелізму, непотизму, патронажу, фаворитизму, кронізму) у процесі взаємодії політичних інститутів і формування вищих органів влади, з'ясування причин розповсюженості неформальних практик, механізму їх функціонування та створення дієвих конкурентоспроможних альтернатив.

У підрозділі 4.2. – *«Деструктивні аспекти функціонування сучасної інституційної системи України»* – розкрито перешкоди ефективності процесуальних інститутів в Україні. Констатовано особливу слабкість передумов інституційної ефективності в процесі демократизації, зумовлену відсутністю досвіду демократичного управління, низьким рівнем політичної свідомості, гібридним характером політичного режиму, що проявляється в недемократичних каналах і непотичних методах рекрутування еліти, нераціональній кадровій політиці.

Вітчизняна політична практика демонструє відсутність чітких критеріїв і процедур добору політичної еліти, слабкість інституту політичного лідерства, деструктивність опозиції, що мобілізують позаінституціоналізовані форми громадського протесту, однак не пропонують альтернатив політичного розвитку. Актуальним залишається обмеження владних функцій, нормативне розмежування повноважень вищих органів влади й контролю за дотриманням компетенції, оптимізація системи дорадчих та консультативних інституцій, вдосконалення неформальних механізмів взаємодії та діяльності в напрямку реалізації функцій політичної еліти та лідерства.

До особливостей егалітарних передумов інституційної ефективності в Україні віднесено їх спонтанний, епізодичний та неінституціоналізований характер, проявом чого є, зокрема, нездатність політичних партій забезпечити політичну участь і рекрутування політичної еліти через імітаційний характер партійної демократії та закритість партійних організацій, низьку ефективність інституту виборів як усталеного механізму впливу на владу, ірраціональність виборчих преференцій, застосування «адміністративного ресурсу», стимулювання різних форм громадської непокори для політичної боротьби, маніпулювання громадською думкою, внаслідок чого політична участь не призводить до формування сталих норм і правил політичної діяльності, активізації соціального капіталу. Це зумовлює домінування авторитарних неформальних практик, які стабілізують інституційну систему та роблять неконкурентними демократичні інститути, слабкість допоміжних неформальних інститутів, розповсюженість впливу деструктивних неформальних інститутів на всі сфери суспільного життя, відсутність мотивації для формування та підтримання демократичних альтернатив.

У п'ятому розділі – «Системно-стратегічна модель передумов демократизації політичної системи України» – розкрито зміст авторської концепції щодо загальної структури чинників демократизації політичної системи.

У підрозділі 5.1. – «Системна модель передумов демократизації інституційної системи» – окреслено ознаки авторської концептуальної моделі та можливості її застосування для подальшої розробки проблем трансформації політичної системи. Зокрема до її переваг віднесено загальність, комплексність, що сприяє узгодженню основних наукових напрямів дослідження демократизації, вирішенню теоретичних суперечностей щодо пріоритету певних галузей і складових інституційної системи.

Встановлено роль різних інституційних сфер у процесі демократизації політичної системи. Визначено критерії завершеної демократизації: встановлення загальноновизнаних і адекватних суспільним цінностям правил, їх закріплення на рівні організацій та механізмів політичної діяльності. Відтак виключається конфлікт старих і нових цінностей, інтересів різних соціальних груп, досягнуто постійної рівноваги у взаємодії політичних інститутів, паритету прямих і представницьких форм забезпечення демократії. Водночас, поєднання елементів інституційного дизайну може бути багатоваріантним і не передбачає якогось конкретного ідеалу. Тому авторська модель може бути застосована до перехідних процесів на пострадянському просторі, які демонструють принципово відмінний шлях інституційного розвитку, утвердження недемократичної, але й неавторитарної траєкторії, що потребує подальшого теоретичного осмислення.

Поглиблено розкриття неформальних аспектів всіх складових інституційної системи завдяки дуалістичній побудові моделі. Неформальні інститути є важливим елементом нормативної, організаційної та процесуальної складових політичної системи. Вони забезпечують її виживання в умовах політичної нестабільності, мінливості та багатоманітності політичних процесів. Їх виникнення зумовлене об'єктивно, тому єдиним механізмом викорінення деструктивних авторитарних практик є створення дієвих легальних альтернатив.

Виокремлено основні критерії демократизації, що є свідченням її передумов за становлення, стабілізації, набуття ефективності. Продемонстровано можливості використання моделі передумов демократизації в умовах гібридної інституційної системи в контексті ідентифікації деструктивних чинників, окреслення проміжних інституційних передумов, що вказують на перспективи виходу зі стану гібридності, та визначення дихотомій передумов авторитаризму й демократії для обґрунтування гібридності як окремого самостійного, а не проміжного типу. Виявлено, що передумови демократизації в Україні набувають специфічних ознак, здебільшого носять незавершений характер або, подекуди, за законом маятника представляють деструктивну протилежність до авторитарних практик (поступовість як зволікання, конгруентність як стереотипізація, динаміка як циклічність,

рівновага як ситуативне балансування, стабільність як стагнація, конкуренція формальних та неформальних інститутів як нівелювання ролі перших).

Підрозділ 5.2. – «Стратегії оптимізації функціонування інституційної системи України» – визначає шляхи сприяння формуванню передумов демократизації в Україні та їх структурування в межах стратегій, спрямованих на становлення, розвиток і функціонування демократичної політичної системи.

До стратегічних пріоритетів державного будівництва віднесено заходи зі стимулювання конструктивних передумов демократизації та подолання її перешкод. Їх зміст конкретизовано через розкриття нормативної, ціннісної, стабілізаційної, динамічної, ізоморфної, елітарної, партисипаторної стратегій, спрямованих на визначення чітких загальноновизнаних правил, зокрема неформальних, політичної взаємодії на всіх рівнях.

Стратегія встановлення інституційних передумов демократизації покликана подолати прогалини в конституюванні інституційної системи. Її змістом є формування й вдосконалення правил політичної гри. Аналіз передумов інституційної зрілості в контексті українських реалій засвідчує необхідність стимулювання конгруентності через створення внутрішніх стимулів підпорядкування конституційним нормам, валідності через розвиток неписаних правил і норм. Тому вона включає зовнішній (нормативний) та внутрішній (ціннісний) вектор.

Стратегія підтримання інституційних передумов демократизації передбачає стимулювання розвитку відповідних встановленим правилам організацій та взаємозв'язків між ними. Вона вимагає підвищення легітимності політичних інститутів, налагодження плідної співпраці всіх елементів системи, досягнення завершення демократичної інституціоналізації шляхом проведення інституційних реформ за ініціативою «знизу», деперсоніфікації політичних інститутів, сприяння демократичному ізоморфізму, відповідності інституційного дизайну єдиній класичній моделі. Виокремлено стабілізаційний, динамічний та ізоморфний вектори підтримуючої стратегії.

Стратегія активізації передумов демократизації спрямована на забезпечення імплементації правил у повсякденну політичну практику й поведінку, що передбачає пошук інструментів і технологій впровадження демократичних принципів у реальні відносини та підвищення ефективності організацій. Серед ефективних засобів оптимізації функціонування правил та організацій: елітарний, егалітарний та неформальний вектор.

У **«Висновках»** сформульовано низку теоретичних положень, що характеризуються новизною.

1. Узагальнення та систематизація існуючих теоретичних підходів дослідження передумов демократизації інституційної системи демонструють наявність трьох провідних напрямів: 1) вивчення об'єктивних характеристик інституційного середовища в процесі конституювання демократичних норм та правил (теорії транзитології та модернізації); 2) визначення умов стабілізації інституційної системи та встановлення конструктивних взаємозв'язків її елементів (системна та синергетична теорії, неінституціоналізм); 3) з'ясування

суперечностей механізмів впровадження принципів демократії в політичну практику як розвинених демократій, так і перехідних країн (теорії гібридності політичного режиму та постдемократії).

Окремо жодна з концепцій не може пояснити закономірності та особливості вітчизняної політичної системи, оскільки не враховує нелінійність, комплексність інституційних перетворень, сучасні тенденції розвитку процедур демократії або механізму подолання організаційної неефективності без дестабілізації. Доцільним видається використання неінституційного підходу обґрунтування взаємозалежності політичних інститутів та політичної поведінки з акцентом на спроможності перших в умовах відсутності передумов інституційної зрілості, уникнення універсалістських і порівняльних підходів транзитології, які обумовлюють песимістичні висновки щодо перспектив подолання гібридності інституційної системи, зосередженні уваги на здатності гібридного режиму змінюватись згідно з загальними закономірностями функціонування політичної системи.

2. Використання терміну «передумови» аргументовано акцентом на здатності цілеспрямованого впливу на процес їхнього формування. Він означає наявність обставин для ефективного функціонування конкретного політичного інституту, його складової або інституційної системи загалом. При цьому до структури передумов демократизації доцільно включати об'єктивні та суб'єктивні, конструктивні й деструктивні чинники. Особливе місце слід відвести інституційним детермінантам, оскільки вони обмежують поведінку основних політичних акторів та забезпечують її безособовий характер, «звикання» до демократичних правил гри, а тому й незворотність процесів демократизації.

Конкретизація основних понять теорії демократизації здійснюється завдяки концептуалізації поняття «інституційні передумови демократизації політичної системи», що визначаються як об'єктивні та суб'єктивні нормативні, організаційні та процесуальні чинники її конституювання, розвитку й функціонування. Зміст поняття демократизації уточнено завдяки його узагальненню та розумінню як процесу постійного самовдосконалення політичних інститутів, притаманний не лише перехідним системам, але й стабільним розвиненим державам. Він складається з утвердження демократичних цінностей та норм, формування демократичних організацій та взаємозв'язків, застосування демократичних механізмів.

3. Обґрунтування методології дослідження вказує на доцільність тривимірного моделювання системної концепції передумов демократизації на етапі становлення, розвитку та функціонування інституційної системи в межах нормативних, організаційних, процесуальних складових, на загальнометодологічному, типологічному та національному рівні в формальній та неформальній площині. Такий методологічний підхід сприяв поєднанню результатів досліджень провідних наукових напрямів та їх застосуванню до вітчизняних реалій у поточний період.

У відповідності до окреслених наукових напрямів обґрунтовано доцільність авторської методології дослідження, що передбачає застосування концептів та інструментарію теорії політичного транзиту для виявлення передумов становлення демократичної політичної системи, неоінституціоналізму – для аналізу спрямованості, тенденцій інституційних змін, системної – з метою вивчення особливостей внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків між політичними інститутами. Такий підхід сприяв теоретичному моделюванню інституційних передумов демократизації в трьох площинах: на рівні всієї інституційної системи завдяки історичному й порівняльному методам, на рівні певних інституційних сфер шляхом застосування принципів діалектики та синергетики, на рівні елементів конкретного елемента – ціннісний, структурно-функціональний методи.

4. Розкрито теоретичні передумови становлення демократичної інституційної системи, до яких належать сприятливе соціальне, економічне, культурне та геополітичне інституційне середовище, поступовий, природний та консенсусний процес утвердження та конгруентність змісту правил, наявність зовнішньої нормативної та внутрішньої ціннісної мотивації їх дотримання.

Визначено, що роль інституційного дизайну у функціонуванні політичної системи полягає в забезпеченні конгруентності, тому його вибір має базуватись на соціокультурних особливостях, консолідуючих ідеалах суспільного розвитку. Аналіз особливостей функціонування державних демократичних політичних інститутів у світлі сучасних суспільних умов доводить, що за партійного мажоритаризму, сталого законодавства трансформується принцип поділу влади, оскільки основна роль належить виконавчим органам влади. Їхня демократичність забезпечується паритетом між партійним і професійним складом виконавчих структур, гарантіями дотримання принципів верховенства права, діяльності опозиції, громадському контролю.

5. Специфіка передумов становлення демократії в Україні зумовлена несприятливим інституційним середовищем, а саме - нечисельністю прогресивної частини еліти, ентропією старих і нових норм, несформованістю демократичних чинників інституційної зрілості, що засвідчує низький рівень готовності суспільства до демократії. Він виражений низьким рівнем політичної свідомості політичної еліти, нестійкістю громадянської підтримки реформ, ототожненням демократії з соціально-економічними гарантіями, неоднозначною геополітичною орієнтацією.

Конституювання інституційного дизайну в Україні зумовлено пактовим і проектуючим характером інституційних змін, неузгодженістю повноважень вищих органів державної влади, дуалізмом виконавчої гілки, що є результатом ситуативного балансу політичних сил, боротьби за вплив, прагненням основних політичних суб'єктів закріпити своє становище. У підсумку навіть ситуативний і компромісний пошук балансу між гілками влади та інтересами різних соціальних груп сприяв відпрацюванню основних конституційних та формальних засад інституційного дизайну на шкоду відпрацюванню неформальних практик їх впровадження в життя, політичної взаємодії та

поведінки. Тому доцільною видається відмова від копіювання готових стратегій політичного розвитку, узгодження різних складових інституційного дизайну між собою, врахування світових процесів еволюції політичних інститутів, зокрема широке залучення громадськості до прийняття політичних рішень, громадських організацій до незалежного аудиту та надання якісних адміністративних послуг, передача частини владних повноважень органам місцевого самоврядування, концентрація влади у виконавчій гілці, яка забезпечує професійне управління, поряд зі зміцненням статусу опозиції.

6. Визначальними передумовами розвитку демократичної політичної системи в межах заданої траєкторії є наявність організаційної системи, що забезпечує кумулятивний ефект та комплементарність динаміки політичних інститутів через партнерські, контрактні відносини, конструктивні взаємозв'язки, чіткий розподіл функцій, спеціалізації та дотримання меж своєї компетенції, які в сукупності позитивно впливають на розвиток системи загалом і підтримують баланс. Це обумовлює роль чинників інституційної рівноваги в процесі демократичного розвитку, до яких належить стабілізація, саморозвиток інституційної системи та формування демократичних організаційних взаємозв'язків.

Перевагами демократичної стабільності є те, що інституційна система не виключає змін у складі політичної еліти, функціях, структурі політичних організацій, внутрішньої конфігурації політичної системи, що є неминучим в умовах конкурентної боротьби за владу, плюралізму інтересів різних соціальних груп. Однак непорушними залишаються встановлені правила й характеристики політичної системи загалом. Демократична динаміка здійснюється під впливом об'єктивних імпульсів, а не з волі окремих політичних суб'єктів, що дає змогу уникати дискретних змін і запобігати стагнації політичної системи. Ізоморфізм в умовах демократії передбачає розповсюдження правил взаємодії на всі рівні та сфери функціонування політичних інститутів. Відповідно, орієнтація на спільну мету та розподіл владних повноважень у вертикальному та горизонтальному зрізі є чинником конструктивної співпраці з постійного відтворення демократичних принципів.

7. До особливостей інституційної динаміки в Україні належить нестабільність, циклічність змін, що свідчить про гібридну динаміку, авторитарний ізоморфізм. Гібридна інституціоналізація пояснює механізм утвердження неефективних політичних інститутів, які не відповідають суспільним нормам і цінностям, мають імітаційний характер, що зумовлено поверховими змінами, ситуативними компромісами основних політичних гравців, балансом суперечливих інтересів, проектуванням абстрактного майбутнього, замість конституювання сформованих відносин.

Гібридна динаміка створює ілюзію незавершеної демократичної трансформації, оскільки формальні зміни можуть сприйматись загалом як прогресивні реформи. Аналіз основних етапів функціонування інституційної системи доводить відсутність істотних зрушень у напрямку деперсоналізації, підвищення легітимності та ефективності політичних інститутів. Постійні зміни

перешкоджають подоланню інституційної невизначеності, а тому лише поглиблюють недовіру до нових демократичних інститутів, сприяють утвердженню неформальних авторитарних практик, що забезпечують виживання інституційної системи, консервують суспільні суперечності.

8. Основними детермінантами ефективного функціонування демократичної політичної системи є наявність механізмів забезпечення провідних принципів демократії в сучасних реаліях – ротації представників влади за визначеними процедурами й критеріями, раціоналізації бюрократії, реалізації інституціоналізованих форм лідерства, політичної участі, вирішення соціально-політичних конфліктів. Застосування демократичних процедур зумовлює ефективність політичних інститутів завдяки фактичному, а не формальному дотриманню правил, професіоналізму еліти, громадському контролю. Важливими механізмами досягнення цих цілей є виборчі процедури, партійна демократія, членство в громадських організаціях, подання звернень і петицій до влади. Провідна роль відведена і неформальним практикам, що в умовах демократії доповнюють та посилюють дію формальних.

Інструменти демократії виявляються ефективними за умови дотримання паритету між прямими й представницькими процедурами. В обох випадках йдеться про можливість збереження демократичних правил та організаційної структури шляхом періодичного контролю громадськості за елітою та попередження поширення радикалізованих і популістських настроїв громадськості, загострення соціальних суперечностей.

9. Практична реалізація принципів демократії в Україні обмежена гібридним станом політичного режиму, низькою якістю політичної еліти через неопатримоніальні та непотичні механізми її формування, деструктивністю опозиції, відсутністю дієвих механізмів впливу громадськості на владу, недовірою до виборів, пріоритетом клієнтелізму над партійною демократією, використанням громадянської непокори як інструменту боротьби за владу. У зв'язку з цим загострюються соціальні суперечності, радикалізується політична участь, утверджуються антисистемні політичні сили. Неформальні практики набувають виразно авторитарного характеру.

Серед наслідків стихійної адаптації політичних процедур до сконструйованих у короткі терміни норм і слабких інституційних взаємозв'язків, відсутності досвіду демократичної взаємодії представників влади з політичними опонентами та громадськістю, тривалого зволікання з вирішенням назрілих проблем, констатується домінування авторитарних практик, підкріплених певними стереотипами політичної поведінки, ефектом координації та негативного ізоморфізму, несумісних із демократичними правилами. Вони зумовили явище подвійної інституціоналізації, затягування інституційної системи у суперечливі процеси, закріпили неефективну систему політичних інститутів, що демонструють доволі високу стійкість і нездатність забезпечити виконання формально проголошених функцій.

10. Загальними положеннями концептуальної моделі передумов демократизації інституційної системи є узагальнення провідних теоретичних

підходів і тлумачень процесів демократизації, розкриття взаємозв'язків та взаємозалежності елементів інституційної системи, закономірностей впливу на демократичну інституціоналізацію. Успішна демократизація залежить від чинників становлення, розвитку та функціонування як цілого політичної системи, здатності забезпечити інституційну зрілість, рівновагу та ефективність. Основною умовою демократичної інституціоналізації є конгруентність як відповідність політичних інститутів суспільно-політичним та ціннісним характеристикам. Критерій демократичної інституційної динаміки – це здатність політичної системи адаптуватись до змін зовнішнього середовища та вирішення суспільних суперечностей без докорінної трансформації суспільних відносин та без соціальних потрясінь. Демократичний ізоморфізм передбачає наявність конструктивних взаємозв'язків між всіма елементами політичної системи, що базуються на соціальному капіталі, взаємовигідності партнерських відносин, контрактних засадах взаємодії.

Порівняльний аналіз передумов демократизації та гібридності політичної системи унаочнює специфіку українського транзиту як окремого типу неліберальної дефектної демократії, що сполучає проміжні форми демократичних політичних інститутів з їхньою дихотомічною протилежністю, однак істотно відрізняється від авторитарних проявів. Це дає підстави прогнозувати об'єктивні еволюційні зміни гібридної інституційної системи під впливом зовнішнього середовища в довгостроковій перспективі.

11. Сформульовано основні стратегії демократизації, що покликані вирішити завдання подолання гібридної стабільності, забезпечення саморозвитку політичних інститутів, підвищення їх легітимності та встановлення гармонійних партнерських взаємозв'язків між всіма елементами політичної системи. Зокрема, динамічна стратегія передбачає стимулювання децентралізаційних, комунікаційних, деєтатистських тенденцій. Ціннісно-нормативна стратегія ґрунтується на формуванні правил, що відповідають системі уявлень, та моделей поведінки, що мають стабільний і легітимний характер. Організаційна стратегія покликана сприяти професіоналізму, неупередженості, незалежності політичних інститутів, взаємовигідним довірливим відносинам між ними. Процесуальна – реалізує завдання узгодження формальних і неформальних аспектів функціонування політичних інститутів, їхньої публічності, стандартизованості. Призначення окреслених стратегій полягає в досягненні балансу між нормами та ціннісними засадами суспільства, старими й новими інститутами, між стабільністю й мінливістю, вертикальним і горизонтальним, формальними й неформальними рівнями.

Серед рекомендацій з підвищення ефективності інститутів демократії: забезпечення стабільності конституційно-правових норм, їхньої відповідності суспільно-політичним умовам і цінностям; формування національної моделі інституційного дизайну; стандартизація всіх інституційних взаємодій на основі неписаних правил; сприяння безособовості правил, відкритості, рівності доступу до інституційних механізмів впливу на прийняття зважених і

консенсусних політичних рішень; налагодження двосторонніх комунікаційних зв'язків із метою реалізації проголошених принципів на практиці.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Гапоненко В. А. Система інституційних чинників політичної демократизації в Україні: монографія. Київ: КНЕУ, 2020. 311, [1] с.

2. Гапоненко В. А. Демократизація виборчого законодавства: рекомендації ЄС та стан їхнього виконання. *Адаптація національного законодавства відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом*. Наукова монографія. За ред. О. В. Кузьменко. К.: Видавничий центр «Кафедра», 2019. 678 с. С. 195–203. Особистим внеском здобувача є аналіз основних напрямів демократизації інституту виборів в Україні в контексті євроінтеграційних процесів (п. 5.1, 0,5 д.а. зі загального обсягу 28,25 д.а. наукової статті у співавторстві з колективом авторів за редакцією О. В. Кузьменко).

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Гапоненко В. А. Підстави регіонального поділу в Україні. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Гол. ред. Ю. А. Левенець. К., 2009. Вип. 44. (підсерія «Курасівські читання»). С. 229–237.

4. Гапоненко В. А. Роль інституту виборів у становленні демократії в Україні. *Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць*. Т. 10: Тематичний випуск. Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах / Під ред. А. Круглашова. Чернівці: Букрек, 2011. С. 41–49.

5. Гапоненко В. А. Демократія як універсальна модель політичного режиму: міф чи реальність? *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Гол. ред. Ю. А. Левенець. 2011. № 4 (54). С. 160–170.

6. Гапоненко В. А. Суперечності інституту президентства: теоретичні засади та уроки для України. *Політичний менеджмент. Науковий журнал* / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. Київ, 2011. № 5 (50). С. 110–116.

7. Гапоненко В. А. Інституційна складова модернізації політичної системи в Україні. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Гол. ред. Ю. А. Левенець. Київ, 2011. № 6 (56). С. 69–78.

8. Гапоненко В. А. Виконавчі органи влади як інститут демократії. *Наукові праці МАУП* / редкол.: А. М. Подоляка. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. Вип. 3 (30). С. 22–26.

9. Гапоненко В. А. Суперечності інституціоналізації демократії в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп.

ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 22: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 65–70.

10. Гапоненко В. А. Сучасні особливості інституціоналізації демократії в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 24: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова 2018. С. 37–42.

11. Гапоненко В. А. Роль неформальних інститутів у процесі демократизації політичної системи України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 26: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 36–42.

12. Гапоненко В. А. Перспективи еволюції гібридної інституційної системи сучасної України. *Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подоляка. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. № 2. С. 27–32.*

13. Гапоненко В. А. Інститут політичного лідерства як передумова демократизації політичної системи України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 28: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 42–47.

Статті, опубліковані у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

14. Гапоненко В. А. Політична партія в процесі інституціоналізації демократії в Україні. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 122 (7). С. 404–407.*

15. Гапоненко В. А. Ціннісні передумови функціонування демократичних політичних інститутів в Україні. *Журнал «Політичне життя» / Гол. ред. Т. Л. Нагорняк. Вінниця, 2018. № 4. С. 5–10.*

16. Гапоненко В. А. Громадянська активність як чинник демократизації сучасної політичної системи в Україні *Evropský politický a právní diskurz. (Praha, Česká republika). Volume 6. Issue 1. 2019. С. 82–86.*

17. Гапоненко В. А. Чи завершилась інституціоналізація демократії в Україні? *Вісник Маріупольського державного університету. Збірник наукових праць. Серія: Історія. Політологія. Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов. Маріуполь, 2019. № 25. С. 75–83.*

18. Гапоненко В. А. Сутність поняття демократичний політичний інститут: специфіка застосування в Україні. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея». 2019. № 149 (10). С. 16–19.*

19. Гапоненко В. А. Неінституціоналізм як метод дослідження демократизації політичної системи України. *Evropský politický a právní diskurz. (Praha, Česká republika). Volume 6. Issue 3. 2019. С. 38–43.*

20. Гапоненко В. А. Інституційні механізми захисту прав людини в умовах військово–політичного конфлікту. *Журнал «Політичне життя»* / Гол. ред. Т. Л. Нагорняк. Вінниця, 2019. № 4. С. 10–15.

21. Гапоненко В. А. Сутність гібридної інституціоналізації в умовах демократизації політичної системи України. *Scientific Journal Virtus. (Monreal, Canada)*. Pub: Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders», 2020. № 44. С. 259–262.

22. Гапоненко В. А. Специфіка парламентаризму як інституту демократії в Україні. *Держава і право. Збірник наукових праць*. Юридичні і політичні науки. Випуск 87 / Ін–т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид–во «Юридична думка», 2020. С. 222–232.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають результати дисертації

23. Гапоненко В. А. Специфіка принципу поділу влад в сучасних умовах. *Дні науки філософського факультету – 2010: Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 р.): Матеріали доповідей та виступів*. К.: Видавничо–поліграфічний центр «Київський університет», 2010. Ч. X. С. 16–18.

24. Гапоненко В. А. Ісламська модель демократії: міф чи реальність. *Дні науки філософського факультету – 2011: Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2011 р.): Матеріали доповідей та виступів*. К.: Видавничо–поліграфічний центр «Київський університет», 2011. С. 70–72.

25. Гапоненко В. А. Ідеологічна складова демократизації суспільства в Україні. *«Ідеологія в сучасному світі»*, наук -практична конф. (2011; Київ). Науково–практична конференція «Ідеологія в сучасному світі», 19–20 жовтня 2011 р.: [матеріали доповідей і виступів]. К.: Видавничо–поліграфічний центр «Київський університет», 2011. С. 9–10.

26. Гапоненко В. А. Органи державного управління: інститут демократії чи механізм її обмеження. *Становлення і розвиток української державності*. Збірник наукових праць. Матеріали V Всеукраїнської науково–практичної конференції «Державне управління: стратегія і тактика формування сучасного фахівця», м. Київ, МАУП, 29 жовтня 2010 р. К.: ДП Видавничий дім «Персонал». 2011. С. 128–131.

27. Гапоненко В. А. Засоби масової інформації як інститут демократії: специфіка перехідних держав. *Дні науки філософського факультету – 2012: Міжнародна наукова конференція (18–19 квітня 2012 р.)*. Матеріали доповідей та виступів. К.: Видавничо–поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Ч. 9. С. 95–97.

28. Гапоненко В. А. Формування міжнародного іміджу України як складової державної політики євроінтеграції. *Становлення і розвиток української державності: [зб. наук. пр.]*. К.: ДП Видавничий дім «Персонал». 2008. Вип. 7.: Матеріали VI Всеукраїнської науково–практичної конференції «Державне управління та місцеве самоврядування в контексті європейської інтеграції», м. Київ, 17 листопада 2011 р. 2012. С. 74–77.

29. Гапоненко В. А. Активні методи навчання як пріоритет сучасної гуманітарної освіти. *Освіта у XXI столітті: шляхи розвитку*. Вип. 4: Матеріали IV Міжнародної науково–практичної конференції «Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: європейський вектор розвитку», м. Київ, МАУП, 23 травня 2012 р. 2013. С. 52–55.

30. Гапоненко В. А. Роль політичної культури в процесі інституціоналізації демократії в Україні. *Проблеми модернізації України*. Вип. 2. Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції «Правова держава та демократичне суспільство», м. Київ, 14 квітня 2016 р. / Редкол.: М. Н. Курко та ін. 2016. С. 107–112.

31. Гапоненко В. А. Реалізація принципів публічного управління як умова демократизації в Україні. *Проблеми модернізації України*. Вип. 3: Матеріали Всеукр. наук.–практ. конф. «Європейський вимір реформування публічного управління в Україні», м. Київ, 24 листопада 2016 р. / Ред.кол.: М. Н. Курко та ін. С. 63–65.

32. Гапоненко В. А. Конфліктний потенціал демократії в Україні. *Дні науки філософського факультету – 2017*. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017», 25–26 квітня 2017 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. К.: Видавничо–поліграфічний центр «Київський університет», 2017. Ч. 7. С. 138–139.

33. Гапоненко В. А. Політичні партії як чинник інституціоналізації демократії в Україні на сучасному етапі. *Дні науки філософського факультету – 2018*. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018», 26–27 квітня 2018 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: У. В. Мовчан [та ін.]. К.: Видавничо–поліграфічний центр «Київський університет», 2018. Ч. 4. С. 70–72.

34. Гапоненко В. А. Соціальна безпека як чинник інституціоналізації демократії в Україні. *Європейський вимір соціальної безпеки: інструменти, проблеми, практика*: збірник матеріалів, доповідей круглого столу в рамках проекту «Кафедра Жана Моне «Аналіз та застосування європейського досвіду демократії та належного врядування в Україні», м. Маріуполь, 21 червня 2018 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 17–19.

35. Гапоненко В. А. Демократизація виборчого законодавства України в контексті євроінтеграції: основні суперечності реалізації. *Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу*: Збірник матеріалів міжнародної науково–практичної конференції (м. Київ, 15 березня 2019 р.) / ред. колегія Кузьменко О.В. та ін. К.: Видавничий центр «Кафедра», 2019. С. 29–32.

36. Гапоненко В. А. Співпраця ЄС та України як чинник демократизації політичної системи. *Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу*: матеріали міжнародної науково–практичної конференції (м. Харків, 11 квітня 2019 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. С. 34–37.

37. Гапоненко В. А. Механізми інституціоналізації конфлікту в контексті демократизації політичної системи України. *Матеріали IX Міжнародної*

наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: проблеми миру та ненасильства в змінах глобального порядку» (м. Запоріжжя, 12 квітня 2019 р.) / М. А. Лепський (гол. ред.), Т. Ф. Бірюкова (гол. ред.), І. О. Кудінов (наук. ред.); ред. кол., І. І. Капріцин, Т. І. Бутченко, В. О. Скворець, Є. Г. Цокур. Запоріжжя: КСК–Альянс, 2019. С. 14–16.

38. Haponenko V. Informal Institutionalization as a Peculiar Feature of Democratization in the Modern Ukrainian Political System. *The Days of Science of the faculty of philosophy – 2019*. International scientific conference, April 23–24. 2019. Kyiv, Publishing center «Kyiv University», 2019. P. 168–169.

39. Гапоненко В. Інституціоналізація демократії в Україні: уроки сучасних революцій. *Тринадцяті юридичні читання*. Українська державність крізь призму часу: матеріали міжнародної наукової конференції, 24–25 травня 2019 р. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 148–151.

40. Гапоненко В. А. Суперечності розвитку сільських територій в контексті демократизації політичної системи України. *Становлення механізму публічного управління розвитком територій як пріоритет державної політики децентралізації*: зб. наукових праць. Матеріали Міжнародної науково–практичної конференції, м. Житомир, 20 листопада 2019 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 55–57.

41. Гапоненко В. А. Євроінтеграційний чинник демократизації політичної системи України. *Проблеми модернізації України* : [зб. наук. пр.]. Вип. 9: Матеріали звітн. наук.–практ. конф. «Проблеми розвитку демократичної державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств (політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти)», присвяченої пам'яті Левка Лук'яненка / редкол. : М. Н. Курко (голова) [та ін.]. 2019. С. 108–111.

42. Гапоненко В. А. Інститут державного управління в контексті демократизації політичної системи України. *Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального*: зб. матеріалів міжнародної наук.–практ. інтернет–конф.; 31 березня 2020 р., м. Київ. К.: КНЕУ, 2020. С. 59–63.

43. Haponenko V. The Institute of Political Leadership in Contemporary Democracy. *The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020*, International Scientific Conference (2020 ; Kyiv). April 22–23, 2020: [Abstracts] / Ed. board: A. Konverskyi [and other]. Kyiv: Publishing center «Kyiv University», 2020. С. 201–202.

44. Гапоненко В. А. Демократичний принцип поділу влади у сучасному світі. *Трибуна*. Всеукраїнський громадсько–політичний і теоретичний журнал товариства «Знання» України і спілки журналістів України. Київ, січень–квітень 2011. № 1–2, 3–4. С. 29–31.

45. Гапоненко В. А. Формальне розуміння демократії в Україні як перешкода трансформаційних процесів. *Трибуна*. Всеукраїнський громадсько–політичний і теоретичний журнал товариства «Знання» України і спілки журналістів України. Київ, січень–квітень 2012. № 1–2, 3–4. С. 33–35.

46. Гапоненко В. А. Децентралізація як механізм створення передумов

демократизації політичної системи в Україні. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки.* / Гол. ред. Гринюк А. Ф. Вінниця, 2018. № 3. С. 54–58.

47. Гапоненко В. А. Особенности институциональных изменений в процессе демократизации политической системы. *Leges si Viata.* международный научно–практический правовой журнал. (Кишнев, Республика Молдова). 2020. № 3 (339) С. 28–31.

АНОТАЦІЇ

Гапоненко В. А. Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – «Теорія та історія політичної науки». Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020.

У дисертації представлено авторську концепцію інституційних передумов демократизації політичної системи України. Сформульовано визначення інституційних передумов демократизації як сукупності суб'єктивних та об'єктивних, конструктивних і деструктивних чинників, що зумовлюють ефективність політичних інститутів. Доведено, що наявність сприятливих передумов спрямовано на забезпечення зрілості інституціонального середовища (конгруентності норм та цінностей, легітимності правил, легальності процедур), структурної стійкості, рівноваги політичних організацій, конструктивних взаємозв'язків та симетричних комунікацій між ними, інституційної ефективності, що досягається паритетом інституціоналізованих конвенційних прямих і представницьких форм демократії.

Ключові слова: концептуальна модель, демократизація, неоінституціоналізм, транзитологія, системна теорія, парадигма політичної стабільності, концепція інституційних змін, інституційна ефективність.

Гапоненко В. А. Концептуальная модель институциональных предпосылок демократизации политической системы Украины. – Квалификационный научный труд на правах рукописи. Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.01 – «Теория и история политической науки». Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. Киев, 2020.

В диссертации представлена авторская концепция институциональных предпосылок демократизации политической системы Украины. Сформулировано определение институциональных предпосылок демократизации как совокупности субъективных и объективных, конструктивных и деструктивных факторов, обуславливающих эффективность политических институтов. Доказано, что наличие благоприятных предпосылок направлено на обеспечение зрелости институциональной среды (конгруэнтности норм и ценностей, легитимности правил, легальности

процедур), структурной устойчивости, равновесия политических организаций, конструктивных взаимосвязей и симметричных коммуникаций между ними, институциональной эффективности, которая достигается паритетом институционализированных конвенционных прямых и представительных форм демократии.

Ключевые слова: концептуальная модель, демократизация, неоинституционализм, транзитология, системная теория, парадигма политической стабильности, концепция институциональных изменений, институциональная эффективность.

Haponenko V. Conceptual Model Of Institutional Preconditions For Democratization Of The Political System In Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript. Thesis for a Postdoctoral Degree in Political Sciences. Specialty 23.00.01 – Theory and History of Political Science. National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2020.

The thesis presents the author's concept of institutional preconditions for democratization of the political system in Ukraine, the integrity of which is determined by: 1) specifying the conceptual research apparatus (democratization, political institution, institutional preconditions for democratization, political system) and defining interrelations among these concepts; 2) substantiating the concept of development of democracy by institutionalizing democratic rules enforced to transform the political system; 3) specifying the institutional dynamics theory to ensure stability of a democratic political system and adaptation to external circumstances; 4) defining the peculiarities of the institutional mechanisms for practical implementation of the democratic principles as functional determinants of the modern political system; 5) outlining the main tendencies of the systematic influence of institutional preconditions on the democratization processes in Ukraine.

The definition of institutional preconditions for democratization has been substantiated as a complex of subjective and objective, constructive and destructive factors that determine the performance quality of political institutions. It has been proved that the availability of favorable conditions is aimed at ensuring the maturity of the institutional environment (congruence of norms and values, legitimacy of rules, legality of procedures), structural stability, balance among political organizations, constructive relationships and symmetrical communications between them and institutional efficiency achieved by parity of institutionalized conventional lines and representative forms of democracy.

It has been proved that a political institution plays a leading role in a democratic political system, establishing standardized and generally accepted procedures for various political interactions, including struggles for power, conflict resolution, elite recruitment, articulation of interests and requirements, which allows stability in conditions of adaptation to the challenges of the global environment and self-improvement without radical and discrete changes in the structural and functional characteristics of the political system. Therefore, defining the institutional

preconditions for democratization is a priority both for political science and for practical reform in Ukraine.

Comprehension of structural components of institutional preconditions for democratization of the political system has been systematized, including environmental, regulatory and value determinants of formation of democratic rules, dynamic, stabilizing and isomorphic factors of organizational structure of political institutions, direct and representative tools for implementing the principles of democracy. The author has carried out a profound research and revealed the essence of the criteria of institutional maturity (legality, legitimacy, congruence, impersonality, validity, consensus), institutional balance (complementarity, cumulateness, inertness, pluralism, competitiveness, transparency, impartiality), institutional efficiency (professionalism, specialization, responsibility, conventionality, institutionalization, limitation, alternativeness) that ensure democracy in political institutions, their functionality and interaction. A comprehensive assessment has been carried out applying the above mentioned criteria to define the efficiency of preconditions for democratization of the political system in Ukraine.

The controversial aspects in the establishment of institutional preconditions for democratization in Ukraine have been highlighted and the prospects for further evolution of the hybrid political system have been outlined. In this context, the research into the hybridity of the political regime has been conducted more thoroughly to enable its comprehension in a broad sense involving such manifestations as entropy of external and internal motivation to obey the rules, cyclical balancing between authoritarianism and democracy with a gradual increase in the amplitude of deviation from the state of hybridity, disproportion in the distribution of powers, destructive interaction of formal and informal procedures.

The recommendations have been outlined to improve the efficiency of the democratic political system in the crisis of its classical institutions in the world and hybridization of the political regime in Ukraine. It has been substantiated that there is a necessity to purposefully stimulate the establishing, supporting and activating institutional preconditions for democratization of the political system on the basis of appropriate strategies for optimization of communicative and organizational interrelations in order to overcome contradictions between the legal norms and public values, imbalance and destructiveness of organizational interaction, leveling influence of informal practices.

Keywords: conceptual model, democratization, neo-institutionalism, transitology, system theory, paradigm of political stability, concept of institutional changes, institutional efficiency.